

ljivo dokazano. Skratka: Muhrova študija nam kot pomemben produkt historične metodologije sporoča osupljivo množico novih spoznanj, ta pa, tako predstavljena, smejo zahtevati visoko mero diferenciranosti.

Josef Schröder

Il fascismo. Antologia di scritti critici. A cura di Costanzo Casucci. Società editrice Il Mulino, Bologna 1982, str. 700.

Zgodovina fašizma zbuja v Italiji — in ne samo tam — še vedno veliko pozornosti raziskovalcev in širše javnosti. To zanimanje ni nič manjše, kot je zanimanje za zgodovino antifašizma, pri nas pa narodnoosvobodilnega boja. Le da gre v slednjem primeru za osvetljevanje tistega zgodovinskega dogajanja, na katerem sloni današnja stvarnost, pri raziskavah fašizma pa naspotno: za razkritje fenomena, ki je bil v nasprotju z zgodovinsko preteklostjo Italije od risorgimenta do prve svetovne vojne, in je v nasprotju z današnjo demokratično ureditvijo, a predstavlja za to ureditev še vedno nevarnost. Dasi je fašizem neizogibno moral propasti, se v drugačnih otenkih nadaljuje tako v Italiji kot v svetu z »novimi fašizmi«.

Celovit prikaz vsebine — ne zgodovine — fašizma najdemo v najnovejši knjigi *Il fascismo*, kjer so objavljeni izbrani kritični spisi in študije o fašizmu od njegovega začetka do danes. Prva takšna antologija je izšla že pred dvajsetimi leti, sedanja je dopolnjena zlasti z deli, ki so nastala v zadnjih dveh desetletjih, tudi na osnovi prve antologije. Antologijo je uredil Costanzo Casucci, dolgoletni vodilni delavec osrednjega državnega arhiva v Rimu in raziskovalec novejših italijanske zgodovine. Med drugim ima tudi mnogo zaslug za naše raziskave o zgodovinski problematiki Slovencev v Italiji.

Povzeti vsebino knjige, ki ni samo po obsegu, marveč predvsem po heterogenosti in vsestranskosti tematike pravi labirint nazorov, idej, tez, argumentov in zaključkov, je zahtevno delo. Izluščiti bistvo posameznih interpretacij fašizma iz medsebojnih primerjav ter si ustvariti lastno mnenje in zaključke, pomeni ustvariti novo znanstveno delo. In prav to je storil urednik antologije na skoraj osemdesetih tiskanih straneh uvoda (str. 13—89), z značilnim naslovom *Fašizem — stvar narodove vesti*. Že v prvem odstavku pove, za kaj pravzaprav gre: »Zares posebna usoda je zadela našo deželo. Po eni strani visi nad njo ostra obsodba, tako zelo zakoreninjena, da je mnenje o krhkosti njene moralne in družbene vesti že splošno, po drugi strani . . . je težko kje najti toliko očitnih vrhunskih preizkušenj, kolikor jih je to ljudstvo znalo prestatiti, nekatere celo po lastni odločitvi. Pomislimo samo na dve temeljni epizodi v zgodovini združene Italije: na intervencijo leta 1915 in na zrušenje fašizma leta 1943« (str. 13).

V antologijo je vključenih 79 spisov — dokumentov in razprav — ki osvetljujejo glavna, tipična stališča fašizma in njegovih kritikov. Upošteva samo italijanske avtorje, kajti »fašizem je temeljni problem italijanske sodobne zgodovine« (str. 18). Antologija odseva tragičnost italijanske zgodovinske preteklosti in dvojno izkušnjo te preteklosti: za ene (nekdanji ilegalni antifašisti) je bila Italija žrtev fašizma, za druge (v vojni razočarane vojaške množice) je bila Italija tvorec fašizma, zato ji je naložena večja odgovornost.

Antologija je razdeljena na tri dele: tradicionalne interpretacije fašizma, raziskave iz prvega pofašističnega obdobja in najnovejše raziskave. Slednje urednik imenuje tudi »revizionistično zgodovinopisje« v nasprotju z »apriorističnim zgodovinopisjem«, ki je uvrščeno v prvi oz. drugi del knjige.

Tradicionalne interpretacije so razvrščene po ideoloških, idejnih in strankarskih usmeritvah avtorjev. V prvi skupini spisov so interpretacije samih fašistov, vendar diferencirane po mišljenju in tendencah, kar samo po sebi priča o različnih komponentah fašizma, pa tudi o njegovih notranjih nasprotjih.

Urednik zbirke je na osnovi vsebine razdelil interpretacije fašistov na deset smeri in za vsako smer objavil najbolj tipičen tekst. V prvi so *intransigenti*, to je tisti fašisti oz. interpreti, ki so proti modernemu svetu in proti inteligenci, ki nasprotujejo normalizaciji fašizma in njegovi vključitvi v zakonit državni red, in ki ne pristajajo na nikakršne kompromise s sopotniki. Njihov glavni glasnik je Curzio Malaparte, ki označuje fašizem kot protireformo. Za drugo smer — *futuriste* — so značilni kult nasilja in militarizma pod parolo »marsirati in ne gniti«, mit revolucije (parola: »Italija mora nadvladati parolo svoboda«), v zunanji politiki pa cinizem in imperializem. *Sindikalisti* zagovarjajo sodelovanje med razredi namesto razrednega boja, delavstvo, ki ga socializem združuje v razred za boj proti kapitalističnemu razredu, pa razcepljajo na osnovi kategorij-poklicev, sindikalno revolucionarnost povezujejo z nacionalizmom. *Korporativisti* kot četrta smer razvijajo sindikalizem na višjo stopnjo, v korporativizmu: korporacije so jim sredstvo za uveljavitev totalitarnega fašističnega režima. Med avtorji te interpretacije je fašistični hierarh Giuseppe Bottai, ki ga najdemo še pri drugih smereh. Idejni zastopnik *fašistov nacionalistov* je utemeljitelj fašistične zakonodaje Alfredo Rocco, njegov prispevek k fašistični ideologiji pa spada med odločilne. Nasproti demokratičnemu socialističnemu konceptu družbe, ki naj služi človeku, postavlja fašistični koncept o človeku, ki naj služi družbi, ne glede na to, da ima družba (država) svoje cilje, ki so marsikdaj v nasprotju s cilji posameznika. Poveljuje vojno, ki jo označuje kot »večni zakon človeške vrste«, ker je v vojni podrejenost posameznika družbi totalna. Fašisti *revizionisti* se zavzemajo za vključitev fašizma v zakonite okvire, zanje vladanje ne pomeni nasilja, pač pa kompetenco, vendar brez liberalizma. Blizu revizionistom so teze *konservativcev*, ki se naslanjajo na vrednote risorgimenta. Med fašiste *tehnokrate* pa se uvrščajo tisti teoretiki, ki zahtevajo industrijsko ekspanzijo (Ugo Olivetti), utrditev kapitalizma in hkrati intervencijo države v gospodarstvu, zlasti v agrarnem. So tvorci posebne fašistične ekonomske filozofije. Skupina, ki jo urednik antologije imenuje *mladi*, predstavlja miselnost tiste generacije, ki je dozorela v fašistični eri in je svoje nazore objavila v tridesetih letih. To je predvsem rasistična ideologija — odtod zahteva po tesni povezavi italijanskega fašizma z nacistično Nemčijo. Racionalne interpretacije in argumentacije predhodnikov nadomeste mladi s parolami: vera, mit, duh. Moč fašizma vidijo v njegovi duševnosti, za najvišje vrednote pa razglašajo žrtvovanje, privrženost in herojstvo, vendar ne apatično, pač pa aktivno privrženost. Posebej zanimiva je deseta smer, vanjo so uvrščeni spisi glavnih eksponentov fašizma (Bottai, Gentile) in urednik zbirke jo imenuje: interpretacije *fašistov . . . fašistov*. V nasprotju z ekstremisti vklapljajo fašizem v moderno civilizacijo, toda s predznakoma antidemokratičnosti in antiliberalizma. Ne zanikajo vrednot risorgi-

menta, a jih tudi ne mistificirajo; namesto svobode zagovarjajo avtoritativnost in nov koncept države. Fašistični filozof Giovanni Gentile med drugim utemeljuje potrebo tiste italijanske intervencije v vojno, ki je slovenskemu narodu leta 1918 odtrgala skoraj tretjino telesa. Zanj je vojna sama sebi namen, zato razlaga intervencijo kot potrebo, da se »nacija cementira s krvjo«, in le manjši pomen pripisuje gospodarsko-političnim ciljem, kot so priključitev Trsta, Trenta in Dalmacije k Italiji, ki jih je razglašala predfašistična liberalno-nacionalistična politika. V nasprotju z nacionalizmom, ki ljudstvo podreja državi, zahteva Gentile, naj se življenje ljudstva identificira z državo.

Vsi omenjeni fašistični nazori ali interpretacije, ki smo jih tu le nakazali, sestavljajo fašistično ideologijo, ki ni monolitna, ki se oblikuje postopoma, v neravni črti in z notranjimi konflikti, in jo je tako tudi treba obravnavati in ocenjevati.

V prvi del antologije — Tradicionalne interpretacije — so uvrščene še interpretacije sodobnikov fašizma, to je ideologov in teoretikov nefašističnih in protifašističnih strank: katolikov, liberalcev, radikalov, socialistov, komunistov, anarhistov. Te interpretacije, ki jih urednik diferencira v dve skupini: sopotnike fašizma in opozicionalce, spadajo tako kot fašistične v okvir političnega sistema, zunaj tega sistema pa je še dvoje interpretacij »cinikov« in »tankovestnežev«. Tudi ta dela so bila objavljena v dvajsetletju fašistične vladavine (1921—1943) in so prva ocena in kritika fašizma, na kateri se je zasnova antifašizem, pozneje pa italijansko odporniško gibanje.

Med interpretacije sopotnikov (»fiancheggiatori«, tisti, ki stoje fašizmu ob strani) so uvrščeni spisi nekaterih katolikov in nekaterih liberalcev. Prvi podpirajo fašizem, ker je onemogočil socializem in ker je zapolnil praznino, ki jo je ustvarila liberalna vladavina. Zagovarjajo korporativizem z vidika krščansko-socialne ideologije, ki prav tako zagovarja sodelovanje med razredi. Drugi, liberalno usmerjeni sopotniki interpretirajo fašizem v njegovi začetni fazi skozi dogodke in nasilje. Urednik je sem uvrstil govora dveh poslancev v rimskem parlamentu januarja 1921, ki rekonstruirata potek razrednega boja kot odločilnega za pohod fašizma na oblast. Prvi govornik obravnava fašizem kot zdravilno reakcijo na nasilje revolucionarnega delavskega gibanja, drugi — Giacomo Matteotti — pa ugovarja prvemu in obravnava fašizem kot razredno reakcijo. Zakaj je urednik uvrstil Matteottijev govor v to skupino? Giacomo Matteotti ni bil niti liberallec niti podpornik fašizma, temveč vodilni socialist reformistične smeri, ki je štiri leta pozneje podoben govor v parlamentu — obsodbo fašističnega nasilja na volitvah — plačal z življenjem. Sklepati moramo, da za urednika antologije ni odločilna strankarska pripadnost posameznega avtorja, temveč vsebina in namen njegovega spisa. Matteottijev govor je objavljen kot dopolnilo rekonstrukcije razrednih spopadov tistega časa s socialističnega — delavskega zornega kota.

Vse ostale interpretacije v tem prvem delu knjige so opozicijske in kritične do fašizma. *Katoliško* misel predstavlja voditelj ljudske stranke Luigi Sturzo, ki očita fašizmu predvsem to, da je instrumentaliziral katolištvo za dosego lastnega cilja. Interpretacije *liberalne* opozicije, kamor sodita znani filozof Benedetto Croce in Giustino Fortunato, postanejo po mnenju Casuccijski klasične. Croce ugotavlja: fašizem je moralna bolezen in univerzalna nevarnost za kateri-

koli svet, ki ima enake karakteristike kot liberalna Italija. Fortunato kategorično odklanja avtoritativni princip, patriotsko motivacijo in mit o »možu božje previdnosti«. Zanj vse to pomeni, odreči se nalogam, ki jih politika nalaga posamezniku, in zbrisati pol stoletja najbolj svobodnega in humanega italijanskega političnega življenja.

Največje število tekstov najdemo v skupini *radikalov*. Avtorji so znani voditelj začetnega antifašističnega gibanja iz meščanskih vrst (Piero Gobetti, Luigi Salvatorelli, Giovanni Ansaldo, Carlo Rosselli, Gaetano Salvemini), ki se v tridesetih letih konstituira v gibanje Giustizia e libertà pozneje med vojno pa v Partito d'Azione. Gobetti vidi problem Italije v avtonomiji in ne v avtoritarnosti, antifašizem diferencira v tistega, ki hoče fašizem reformirati, in onega, ki ga hoče brez kompromisov uničiti, fašistično tiranstvo pa oceni kot izkušnjo, ki jo italijanski narod morda potrebuje, da bo dozorel in se osvobodil. Zgodovinar Salvatorelli poda že leta 1923 v knjigi Nazionalfascismo prvo in najbolj rigorozno interpretacijo italijanskega fašizma. Prisodi mu razredni značaj in ga razlaga kot razredni boj male buržoazije, ki naj bi se vrinila med nasprotujoča si razreda kapitalistov in proletarcev. S tega zornega kota oceni fašistično ideologijo, ki sloni na mitu nacionalizma in antiliberalizma. Rosselli zanika revolucionarnost fašizma, ker ni rešil vprašanja privatne lastnine in profita. Tudi Salvemini zazna specifičnost fašizma, v njem ne vidi zgolj instrumenta kapitalizma, temveč avtonomno silo, ki je prevzela nadzor nad vsemi socialnimi sloji in zna prisiliti k paktiranju tudi kapitaliste.

Skupino interpretacije *socialistov* zastopata v antologiji Filippo Turati ter Pietro Nenni. Fašizem razlagata kot svetovni fenomen, ki ni odvisen od zaostalosti neke dežele, temveč od stopnje njene kapitalistične ureditve. Kapitalist ne okleva v izbiri orožja, ko gre za zaščito njegovih interesov pred navalom proletariata. Za Nennija pomeni fašizem nenehno nevarnost vojne, še več, vojna se mu zdi neizogibna, ker je sestavni del fašističnega sistema.

Komunistične interpretacije deli Casucci na tri smeri, in sicer na »bordigovsko«, »gramscijevo« in »trockistično«. Prvo smer razberemo iz teksta samega Amadea Bordige, prvega voditelja KPI. Že leta 1922 identificira socialne komponente fašizma. Drugo smer zastopa v zbirki spis Palmira Togliattija Velika in mala buržoazija iz leta 1928, medtem ko Gramscijeve teze, predložene tretjemu kongresu KPI, tu niso objavljene. Ta interpretacija je marksistična, in sicer: fašizem je izraz kapitalizma, toda z lastnimi odtenki, ki izhajajo iz potreb množic — male buržoazije. V nasprotju s to tezo utemeljuje Pietro Tresso (trockistična interpretacija) fašizem kot posebno metodo, ki jo uveljavi italijanska buržoazija v fazi imperializma, da se obdrži na oblasti. Zadnja od interpretacij znotraj političnega sistema, tj. strankarsko ali ideološka opredeljenost, je še interpretacija anarhistov, ki jo v knjigi zastopa Luce Fabbrì s tekstom Fašizem — državni kapitalizem. Zunaj tega sistema je interpretacija »cinikov« (Prezzolini), ki krivdo za fašizem pripisuje italijanskemu narodu in ne Mussoliniju, ter interpretacija »tankovestnih« (uomini di scrupolo) ali kulturnikov, ki postavljajo vprašanje vesti italijanskega ljudstva.

Medtem, ko so teksti v prvem delu knjige za raziskovalca prej vir kot literatura, so v drugem delu knjige (str. 459—544) objavljene raziskave iz prvih let po padcu fašizma. Gre za rezultate znanstvene in politične diskusije, ki

se je razvila v Italiji v petdesetih letih. Kriterija pri izboru raziskav sta predvsem različnost in upoštevanje tistih elementov, ki spodbujajo in terjajo novo, treznejšo zgodovinsko presojo fašizma. Urednik antologije je že z naslovi opredelil tematiko, kakor se je izkristalizirala skozi obravnavo posameznih ključnih vprašanj. Tu lahko navedemo le naslove poglavij in pomembnejših tekstov. Pod naslov Medrazredni odnosi je uvrščen tekst o »proletarizaciji« postevstva v dobi začetnega fašizma. Sledi poglavje o ekonomskih strukturah in političnih silah z razpravama o italijanskem industrijskem razvoju ter stroških za javna dela ter o odklonitvi in instrumentalizaciji zmage (Leo Valiani). Problem kulture in ideologije obravnava delo Del Noceja z naslovom Fašizem kot marksizem brez materializma. Pet spisov pod naslovom Etično-politične korenine fašizma pa obravnava zgodovinski pomen fašizma: Fašizem — vprašanje vesti generacij, Humane vrednote antifašizma, Prevrat reda, Zahteva in napaka fašizma: enotnost, zožena na uniformiranost, Fašizem — ključna izkušnja italijanske zgodovine. V teh razpravah, ki so polemične in nezdružljive, da bi jih lahko enotno ocenili, poskušajo nekateri avtorji izluščiti tudi pozitivne posledice fašizma, sicer na gospodarskem področju, kot so agrarna reforma, odprava brezposelnosti, izboljšava socialnega ravnotežja in tehnološki razvoj. Diskusijo, ki se je zapletla v opravičevanja, iskanje krivde in novih definicij fašizma, zaključuje tekst Costanza Casuccija. Ko ugotovi, da je fašizem neraziskan, postavi kategorično zahtevo: »bodimo fašisti s fašisti«, kar je dvignilo nemalo prahu, a je pomenilo »možato sprejeti težko dediščino nacionalne zgodovine, brez poskusov umikanja od izkušnje, ki jo je tragično živela dežela, da bi dosegli pravo kritično razumevanje fašizma.« (str. 47).

V tretjem delu antologije so najnovejše raziskave — to so rezultati tistih raziskav, ki jih je vzpodbudila diskusija v petdesetih letih. Teksti so izbrani z ideološkega in znanstvenega vidika. Izrazito ideološki so teksti (teze) neofašistov in njihovih nasprotnikov (contestatori), to je dveh skrajnih struj zunaj političnega sistema. Znanstvene tekste pa grupira urednik zbirke po disciplinah takole: fašizem zgodovinarjev, fašizem sociologov, fašizem politologov, fašizem pravnikov, fašizem ekonomistov in fašizem ideologov. Avtorji so večinoma zgodovinarji, saj gre za dela, ki obravnavajo problematiko zgodovinsko in z vidika naštetih disciplin; med ideologe so npr. uvrščeni raziskovalci ideologije in ne profesionalni ideologi, kar velja tudi za druge discipline.

Neofašistične teze zastopa v zbirki Andriano Romualdi, ki označi fašizem kot poduhovljanje množic in kot »konzervacijo — revolucijo«. Opo-rečniške teze so izpod peresa znanega zgodovinarja italijanske rezistence Guida Quazze v razpravi Fašizem — instrument kapitalizma. Izhaja iz klasičnih razlag fašizma in z razrednih stališč dokazuje politični pomen nasilja, ki ni nič drugega kot instrument kapitalizma za odvrnitev proletarske revolucionarne nevarnosti.

Fašizem zgodovinarjev je prikazan z razpravami Giampiera Caroccija (Avto-ritarizem in totalitarizem v fašizmu) in Renza De Feliceja, avtorja obsežne zgodovine fašizma. Bistvo De Felicejeve teze je, da je fašizem kompromis med idejami skrajnežev — revolucionarjev in zmernežev — sopotnikov. Vendar kompromis ni nikoli docela uresničen, saj skrajneži potiskajo gibanje na avtonomna tla, v neodvisnost od sopotnikov, da bi mu utrdili oblast. Za ta cilj pa potrebujejo soglasje — konsenz — širših množic, kar dosegajo s perma-

nentno mobilizacijo in aktivizacijo. V tem vidi De Felice totalitarni značaj fašizma, na področju zunanje politike pa njegovo agresivnost, ki ni tolikanj pogojena z logiko ekspanzionizma, kolikor s potrebo po njegovi samoohranitvi.

Sociološki vidik obravnavajo razprave o socialni mobilizaciji, politološkega pa razprave o nasilju kot instrumentu politične akcije ter o fašistični ideologiji, ki je ideologija krize. Razprave s pravnega področja obravnavajo pravno zgradbo fašistične države, politiko konsenza z vidika strukture državnega aparata ter lokalno avtonomijo v fašističnem režimu. S področja ekonomske zgodovine so razprave o agrarni in industrijski politiki fašizma ter o splošnem ekonomskem sistemu. Raziskave o ideologiji so: Nacionalistična pogodba s hudičem, Fašizem kot aktivizem in solipsizem, Fašizem in nacionalna dimenzija, Fašizem kot revolucija-restavracija. Avtor tega zadnjega dela Augusto Del Noce odpre novo pot za definicijo fašizma, pot filozofske razlage, saj je po njegovem vso bližnjo preteklost, tj. sodobno zgodovino, mogoče razložiti le filozofsko, čemur pravi »storia filosofica«. Casucci sprejema Del Nocejevo misel, vendar pa išče pravo definicijo fašizma v stičišču treh interpretacij: filozofske, sociološke in psihološke. (str. 83—85).

Dela, objavljena v tretjem delu knjige, so najbolj zanimiva in pomembna, saj presegajo enostranskost prejšnjih. Urednik jih imenuje revizionistično zgodovinopisje v nasprotju z apriorističnim, ocenjuje pa ga kot poglobljen radikalen premislek o kompleksni tematiki fašizma. Pozornost raziskovalcev v zadnjih dveh desetletjih je namreč obrnjena h konsistentnosti fašističnega fenomena, k iskanju vsaj najmanjšega skupnega imenovalca vseh fašizmov.

Costanzo Casucci je antologijo uredil (in izbral posamezne tekste) tako, da že po svoji strukturi odseva najbolj različna, a tipična mišljenja. Sam pravi, da mu je bil pri izboru odločilen kriterij, da ne sme ničesar prezreti, da pa mora po drugi strani objaviti le najbolj dognane tekste kot prototipe določene miselnosti in tudi te tekste je moral izbrati po kriteriju pomembnosti ter priznanosti avtorjev.

Tematiko, ki se prepleta skozi dela različnih avtorjev, izlušči urednik še v uvodu, s čimer usmeri bralca uporabnika k bistvenim vprašanjem fašizma, obenem pa vključuje tudi lastne ugotovitve, ki so rezultat preučevanja izbranih (a tudi neizbranih) spisov.

Glede socialne podlage fašizma ugotavlja, da so raziskave potrdile marksistično tezo (Gramsci-Togliatti) o mali buržoaziji, ki se je kot klin vrnila med kapitalistični in delavski razred. Fašizem povzdigne to plast v razred, ko jo organizira v sindikate po kategorijah in iz njih oblikuje korporacijo, s čimer nevtalizira razredni boj. V tem je tudi izvirnost fašizma. Vendar mu s korporativizmom ne uspe spremeniti same gospodarske strukture, zato pojem »fašistično gospodarstvo« sploh ne obstaja (str. 62).

Druga tema je za Casuccija vprašanje fašizma in kulture, česar se loteva še le najnovejše — revizionistično zgodovinopisje. Raziskavo te tematike spodbuja tradicionalna teza antifašistov o nekulturnosti fašizma. Rezultati potrjujejo razcep med fašizmom in kulturo, razlaga zanj pa je v samoizolaciji, superiornosti in avtarkiji fašizma.

Glede obsega in kakovosti konsenza, to je soglasja oziroma podpore širših slojev, kažejo rezultati socioloških in psiholoških raziskav, da je bil posledica

posameznikove potrebe po pripadnosti k naciji oziroma k rasi. Fromm označuje to potrebo kot »beg od svobode«. Te ugotovitve so v nasprotju z apriorističnim zgodovinopisjem, ki podcenjuje pomen konsenza, češ da je bil izsiljen, in ga vidi zgolj kot manipulacijo množic.

Četrto ključno vprašanje vidi Casucci v odnosu fašizma do risorgimenta kot najpomembnejšega momenta v zgodovini Italije. Rezultati kažejo, da fašizem sprejema prepoved, kolikor je izraz prizadevnosti in angažiranosti nacije, a ga hkrati odklanja, kolikor razglaša demokracijo in politiko bratstva med narodi. Enako je z vprašanjem revolucionarnega značaja fašizma, ki je, podobno kot vprašanje konsenza, nenehno v središču raziskav. Hkrati ko teži fašizem proč od tradicij, jih povečuje (prepoved, nacija, vera), da zadosti potrebam sopotnikov in množic. Gradi na revolucionarnem konceptu, vendar razredni boj nadomesti z nacionalnim, kar postane njegovo najmočnejše orožje za pridobitev konsenza množic. Dodajmo, da je v tej komponenti vključena tudi raznarodovalna politika do nacionalnih manjšin, ki ni posledica nekega vnaprejšnjega odpora do »drugorodcev«, temveč logika splošne fašistične politike. V zbirki, ki jo obravnavamo, ni posebej omenjena.

Tudi na ekonomskem področju fašizem ne uspe preseči kompromisa. Sprejme gospodarsko politiko svojih predhodnikov in jo dopolnjuje s politiko državnega gospodarstva, kar pa ni nikakršna specifičnost fašizma, temveč velja za vse države tistega časa, ki imajo enak kapitalistični red. Glede totalitarnega značaja fašističnega režima raziskovalci soglašajo, da ni nikoli postal popoln. To pa zato, ker je na glavnih področjih, kot je razvidno zgoraj, obstajal kompromis, dvojnost. Zadnje ključno vprašanje je odnos fašizma do vojne oziroma fašistični koncept vojne. Kot kažejo rezultati raziskav, za fašizem vojna ni dolžnost, temveč vrednota, ni sredstvo, pač pa cilj. Vendar je ta problematika doslej še najmanj raziskana.

Pa sklenimo z ugotovitvami, ki jih je urednik zapisal v zaključku svoje uvodne študije. Fašizem je bil edini politični režim v Italiji, ki je dosegel identifikacijo množic z državo. Toda ta zmaga je bila zanj hkrati poraz, saj je enotnost spremenil v uniformiranost, to je pripeljalo do izgube svobode, patriotizem pa v imperializem, kar je privedlo do izgube državne neodvisnosti. Le antifašizem je preprečil katastrofo, ko je pravočasno pokazal na nov cilj: moderno demokracijo.

Zlom fašizma pa ne pomeni konca protifašističnega boja. Ta se nadaljuje v obliki boja proti fašistični miselnosti, čustvom in tradicijam; ki so globoko zakoreninjeni v italijanskem ljudstvu. Antifašizem, ki ustvarja novo etično-politično zavest, je prava reforma. Vendar je v tem boju, po mnenju Casuccija, naletel na ločnico, preko katere ga more popeljati le objektivna znanstvena presoja. Ta ločnica je namreč druga skrajnost, ki se kaže v enačenju vsega, kar je prepovedano, s fašizmom, medtem ko naj bi antifašizem pomenil, da je prav vse dovoljeno. Hkrati ko je antifašizem naredil iz Italije eno izmed najbolj svobodnih držav, ta država navznoter še nikoli ni bila tako krhka kot je danes. V njej je mogoča vsakršna intriga, korupcija ter izraba in terorizem je na pohodu proti demokratičnemu režimu. To pa zahteva od Italijanov ponovno pripravljenost na žrtve in heroizem, kajti »gorje, če bo monopol nad herojstvom spet prešel v roke fašistov. Tedaj bi se sprostil tisti diabolični mehanizem faši-

stičnega osvajanja, kakršen se je sprožil po prvi vojni. Ta mehanizem je monopol nad herojstvom privedel do monopola nad patriotizmom in se končal z monopolom nad oblastjo: v tem je danes pravi pomen fašistične nevarnosti.« (str. 89).

Milica Kacin-Wohinz

Faschismus in Österreich und International. Jahrbuch für Zeitgeschichte 1980/81, Löcker Verlag, Wien 1982, 207 strani.

Pravzaprav v našem strokovnem tisku ni bila navada, niti nismo čutili potrebe, da bi predstavljali tuje znanstvene revije ali letne zbornike, kaj šele posamezne številke. Če smo to vendarle storili, je bil razlog ponavadi v izjemnosti posameznih publikacij, kar je pomenilo, da je bila revija posvečena jugoslovanskim ali celo slovenskim historičnim problemom. V našem primeru lahko rečemo, da velja tokrat to le delno. Jahrbuch für Zeitgeschichte, ki ga izdaja avstrijsko društvo za sodobno zgodovino, in šteje z letošnjim letom že 55 letnikov, je to pot tematsko zasnovano. Posvečen je problematiki fašizma v Avstriji ter v njej bližnji evropski okolici, kot pove že sam naslov zbornika. Dvoje dejstev, namreč obravnava fašizma, ki je letos ob obletnici Hitlerjevega prihoda na oblast še posebej aktualen, na drugi strani pa tudi to, da je v zborniku tudi razprava o slovenskem fašizmu, je po našem mnenju zadosten razlog, da kaže njegovo vsebino predstaviti tudi naši znanstveni javnosti.

Na začetku velja povedati nekaj besed o nastanku tega vsebinsko razmerno homogenega zbornika. Gre pravzaprav za objavo dopoljenih referatov ter diskusij t. i. seminarja ob koncu tedna, ki so ga že maja leta 1980 priredile dunajske ljudske univerze Brigittenau, Hietzing in Ottakring. Udeležili so se ga avstrijski učitelji ter študenti, vodil pa ga je neumorni univerzitetni asistent ter znan prijatelj koroških Slovencev dr. Karl Stuhlpfarrer. Seminarja, ki je bil v šolskem centru Lindabrunn južno od Dunaja, se je udeležil tudi kulturni ataše sovjetske ambasade na Dunaju, ki je tudi aktivno sodeloval v diskusiji. Vodstvo oziroma organizatorji so za uvodne referente povabili strokovnjake z zgodovinopisnega področja, poleg Avstrije še iz Zvezne republike Nemčije, Švice, Italije, Poljske, Madžarske ter tudi Slovenije.

Seveda na omejenem prostoru seminarja ni mogoče sistematično prikazati niti ne vsebine posameznih referatov ali celo diskusije, ki bi sicer za nas utegnili biti še kako zanimiva. Zato se bomo omejili le na nekatere najzanimivejše poudarke, vendar velja poprej vsaj naštetih sodelujočih avtorje ter naslove njihovih tem. Univ. prof. dr. Gerhard Botz z inštituta za novejšo zgodovino univerze v Linzu je govoril o socialni bazi in tipologiji avstrijskih fašizmov, ki jih je primerjal znotraj avstrijskih okvirov in v evropskem kontekstu. Naš znani rojak dr. Jože Pirjevec, profesor na tržaški univerzi, je govoril o italijanskem fašizmu ter v zvezi z njim o spomenikih neke ideologije.

Posebej velja omeniti nastop univ. prof. dr. Reinharda Kühnla z univerze v Marburgu ob Lahni, ki je predstavil nemški fašizem z vidika njegovih vzrokov, strukture vladanja, ter hkrati poskušal podati neko vseobsegajočo definicijo oziroma skupni imenovalac vseh fašizmov, ne glede na njihov čas in